

PALEO- AKTUEEL

5

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1994, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: opgraving te Noordbarge met de plattegrond van een boerderij uit het eind van de ijzertijd

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0420 0

PALEO-AKTUEEL

5

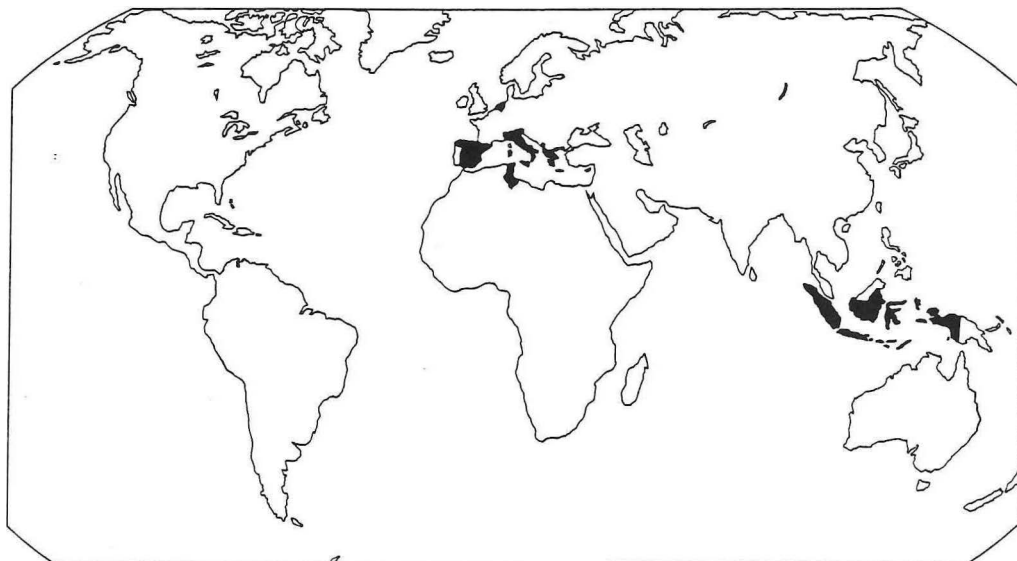
redactie

Mette Bierma
Otto H. Harsema

Archeologisch Centrum

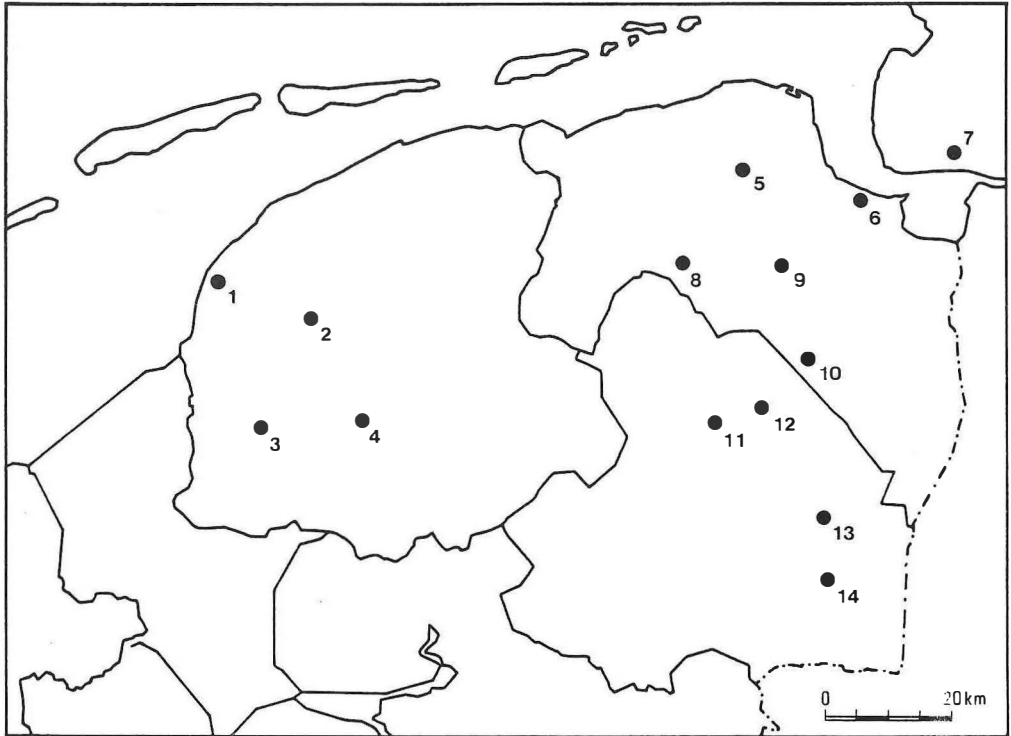
Groningen, 1994

In deze aflevering: Albanië, Duitsland, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland, Spanje en Tunesië.

In deze aflevering uit Noord-Nederland en Noord-Duitsland:

1. Wijnaldum; 2. Lions; 3. Oudega; 4. Akmarijp; 5. Westeremden; 6. Heveskes; 7. Emden;
8. Groningen; 9. Slochteen; 10. Wildervank; 11. Ballo; 12. Gieten; 13. Exlo; 14. Noordbarge.

INHOUD

J.R. BEUKER & M.J.L.Th. NIEKUS Het midden-paleolithicum van Noord-Nederland	9
R.H.P. LUTGERINK Warme ijstijden ?!	11
G.-J. BARTSTRA Postmodern naar Pompanua	14
M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Een vindplaats van de overgang laat-paleolithicum/mesolithicum bij Oudega (Fr.)	17
G.R. BOEKSCHOTEN & D. STAPERT 'Rings & sectors': een computerprogramma voor ruimtelijke analyse	22
G.L.G.A. KORTEKAAS & M.J.L.Th. NIEKUS Een vindplaats uit het vroegere mesolithicum in de Hooilandspolder, gemeente Slochteren (Gr.)	27
S. BOTTEMA & H.R. REINDERS Door het land der Skipetaren	32
R. BAKKER Het Gietsenveentje, gemeente Gieten (Dr.): unicum of probleemgeval?	35
J.N. LANTING Het na-onderzoek van het vernielde hunebed D31 ^a bij Exlo (Dr.)	39
J.J. HEKMAN Nieuw archeologisch onderzoek op Syros (Griekenland)	43
JOSE LUIS SANZ BRETÓN & J. SCHELVIS De mijten (acari) uit Peñalosa en Cerro de la Cruz (Spanje) en Halos (Griekenland)	47
M. MAASKANT-KLEIBRINK Een voorlopig verslag van de opgravingen op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima, Calabrië	50

B.J. HAAGSMA & P. ATTEMA Het <i>Casa di Angelina</i> , een traditionele boerderij bij de opgraving te Francavilla Marittima (Calabrië, Italië)	55
J. BOUMA & W. PRUMMEL Potten en botten: offergebruiken in Midden-Italië	60
Y. DIJKSTRA De opgravingscampagne 1993 in Hellenistisch Halos	65
O.H. HARSEMA Zes dagen in juni op de es van Noordbarge (Dr.)	69
G.J. DE LANGEN, T. PERGER, W. PRUMMEL, J. SCHELVIS, E. TAAYKE, J. WILLEMSSEN & M. WISPELWEY Een korte verkenning te Bolland bij Lions (Fr.)	74
J. FEYE Uzita, een Romeins stadje (Tunesië)	80
A.T. CLASON & E. KNOL Het ongehoorde rund in de Nederlandse kuststreken	85
D.L. BEKKER Faunafragmenten van twee terpjes nabij Emden (Duitsland)	89
E. TAAYKE De Groningse tongval anno 94	93
Y. SABLEROLLES De glasvondsten van Wijnaldum (Fr.)	97
G.J. DE LANGEN, J. ORBONS, T. PERGER, J. VAN DER VAART & M. WISPELWEY Onderzoek naar de kerk op 't Olthof van Akmarijp (Fr.)	102
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Bewoningssporen langs de Zeemsloot bij Westeremden, gemeente Loppersum (Gr.)	107
H.T. WATERBOLK In de ban van Banlo	110
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Een onbekend steenhuis te Heveskes (Gr.)	115

A. JAGER	
Middeleeuwse adelshuizen in Friesland	120
P. BAKS	
De citadel van de hertog van Alva in de stad Groningen, 1569-1577	125
B. HAVINGA & A. UFKES	
De opgraving aan de Reitemakersrijge te Groningen	130
A.F.L. VAN HOLK	
Vergelijking van de archeologische inventaris van de Groninger tjalk ‘De Zeehond’ met schriftelijke scheepsinventarissen uit het einde van de 19e eeuw	134
P.B. KOOI	
Een brief met gevolgen	139
D.C. BRINKHUIZEN	
Het dieet van de otter (<i>Lutra lutra</i>) in twee voormalige ottergebieden in Friesland	143
S. BOTTEMA	
Het lam gods is een Fries melkschaap	148
P. CLEVERINGA, A. BOSCH, S. BOTTEMA, R. CAPPERS & H.A. GROENENDIJK	
De moeraskalk van Wildervank (Gr.)	151

EEN VINDPLAATS VAN DE OVERGANG LAAT-PALEOLITHICUM/ MESOLITHICUM BIJ OUDEGA (FR.)

Marcel J.L.Th. Niekus en Dick Stapert

Inleiding

Naar aanleiding van publikaties over de 'Epi-Ahrensburgien' vindplaats te Oudehaske in *Paleo-aktueel* (als laatste: Dijkstra et al., 1992), wees J. Boschker (medewerker van het Fries Museum) ons op het bestaan van een vuursteencollectie in zijn museum, afkomstig uit de omgeving van Oudega (fig. 1). Dit materiaal was door hem in mei 1971 verzameld uit een storthoop bij een pas gegraven gassleuf. Hij meende, naar onze mening terecht, dat het hier gaat om een vindplaats uit min of meer dezelfde periode als Oudehaske. Het vondstmateriaal van Oudega omvat 244 vuurstenen artefacten, en wordt bewaard onder inventarisnummer GW335.

Op de vindplaats is geen opgraving verricht. Het is duidelijk dat het hieronder beschreven materiaal slechts een deel uitmaakt van de oorspronkelijke inventaris. De vindplaats is gesitueerd op een dekzandrug. In de sleuf was zichtbaar dat op het dekzand een veenlaag aanwezig is met een dikte van ca. 1 m. Enkele afslagen werden door Boschker verzameld uit de podzol aan de top van het dekzand. Wij achten het niet uitgesloten dat een deel van de vindplaats nog in ongestoorde positie aanwezig is. De site heeft de volgende coördinaten op de stafkaart (blad 11B; X = 193.90, Y = 569.25).

De vondsten

Een overzicht van de vuurstenen van Oudega is te vinden in de tabel. In verschillende opzichten doet het materiaal sterk denken aan dat van Oudehaske. Zo domineren binnen de spitsen de eenvoudige B-spitsen, terwijl verder één of enkele Zon-

hoven-spitsen aanwezig zijn. Zowel lange als korte krabbers komen voor. Verder zijn er twee stekers, waarvan één dubbelvoudig is. Onder de resterende werktuigen zijn enkele afknottingen en een boortje opmerkenwaard (fig. 2).

Net als bij Oudehaske is het aandeel van de spitsen binnen de werktuigeninventaris hoog te noemen. In Oudega bedraagt het percentage ruim 41%. Gezien de omstandigheden dat de spitsen microlithisch zijn, en in veel gevallen fragmentair, moeten we aannemen dat ze ondervetegenwoordigd zijn in de collectie. In dit verband zijn de volgende getallen van Oudehaske veelzeggend. Het percentage van de spitsen binnen de werktuigen die aan de oppervlakte werden verzameld bedraagt 25%. Van de werktuigeninventaris uit de opgraving, waarbij alle grond werd gezeefd, maken spitsen echter ruim 77% uit. We veronderstellen daarom dat ook te Oudega spitsen de dominante werktuigcategorie vormen.

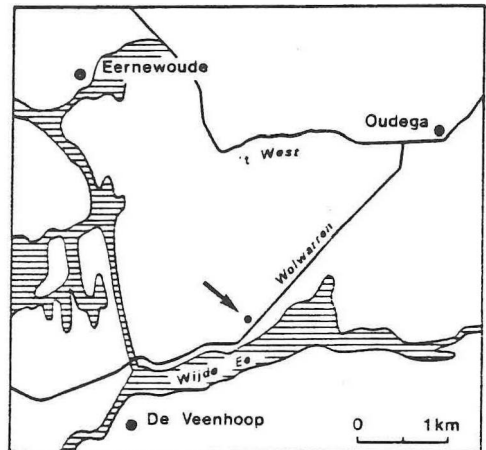

Fig. 1. Een kaartje met de locatie van de vindplaats bij Oudega (tek. M.A. Weijns).

Tabel. Overzicht van het vuursteenmateriaal van Oudega.

Artefactgroepen	Aantal	Percentage	Verbrand (aantal)
<u>A. Alle artefacten</u>			
Klingen	109	44,7	6
Afslagen	66	27,0	4
Splinters (< 1,5 cm)	35	14,3	4
Splinters met retouche	1	0,4	0
Kernen	4	1,6	0
Subtotaal	215	88,1	14
'Werktuigen'	29	11,9	2
Totaal	244	100,0	16 (= 6,6 %)
<u>B. De werktuigen</u>			
Spitsen (en fragm.)	12	41,4	0
Krabbers (en fragm.)	8	27,6	0
Stekers	2	6,9	0
Rechte afknottingen	2	6,9	1
Werktuig-fragmenten	2	6,9	1
Boortje	1	3,4	0
Gekerfde kling	1	3,4	0
Kling met retouche	1	3,4	0
Totaal	29	99,9	2 (= 6,9 %)
<u>C. De spitsen</u>			
B-spitsen	5	41,7	0
Zonhoven-spitsen	1	8,3	0
Vermoedelijke spits-fragmenten	6	50,0	0
Totaal	12	100,0	0
<u>D. De klingen</u>			
Decorticatie-klingen (incl. fragm.)	2	1,8	0
Klingen met kernvoet (incl. fragm.)	5	4,6	1
Kernpreparatieklingen (incl. fragm.)	5	4,6	0
Gewone klingen: compleet	34	31,2	0
Proximale fragmenten	36	33,0	3
Mediale fragmenten	8	7,3	0
Distale fragmenten	19	17,4	2
Totaal	109	99,9	6 (= 5,5 %)

Een ander opvallend verschijnsel, net als bij Oudehaske, is de goede kwaliteit van de klingen. Er komen tamelijk veel grote en regelmatig gevormde klingen voor (fig. 3). De gemiddelde lengte van de complete ge-

wone klingen bedraagt ruim 4,1 cm; de langste kling, een incomplete kernpreparatiekling, heeft een lengte van 8,2 cm. Regelmatige grote klingen kennen we ook van andere vindplaatsen die in het 'Epi-

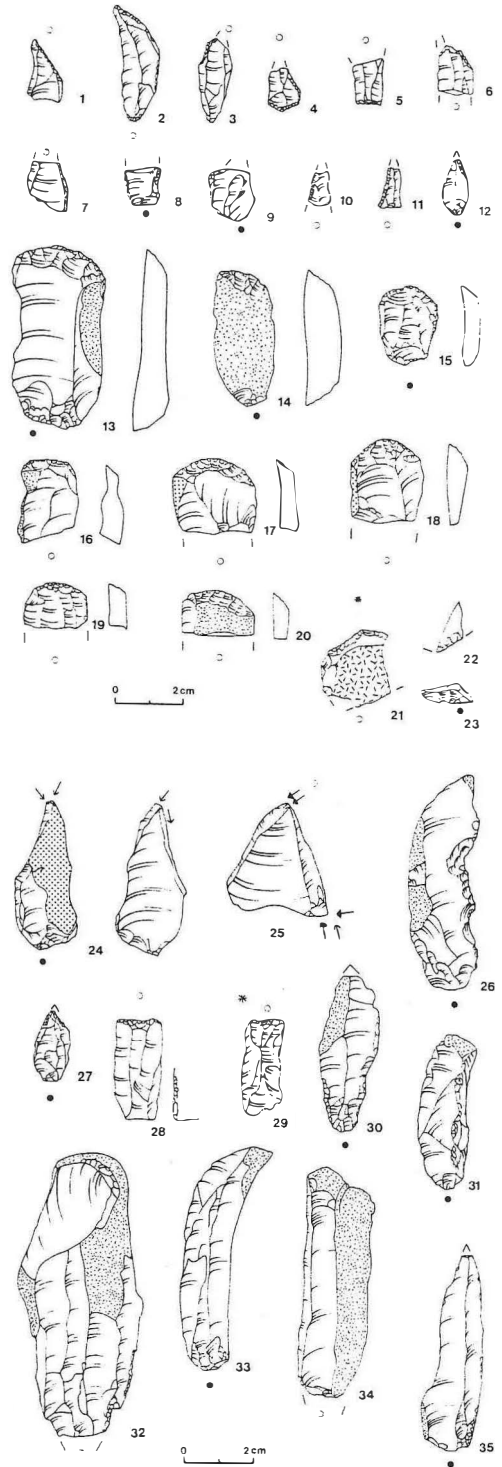
Ahrensburgien' geplaatst kunnen worden. Een goed voorbeeld is Gramsbergen (Stapert, 1979); ook hier domineren de B-spitsen in de werktuuginventaris. De belangrijke vindplaats te Bedburg-Königshoven in het Duitse Rijnbekken leverde slechts drie spitsen, alle B-spitsen. De meerderheid van de klingen is tussen 4 en 6 cm lang (Street, 1991).

Datering

De 'jongpaleolithische' klingtechnologie van Oudega is een belangrijk argument tegen toewijzing van de vindplaats aan het (oudere) Mesolithicum. Ter vergelijking kan de mesolithische vindplaats bij Nieuw-Schoonebeek dienen (Beuker, 1989). De vroegste bewoningsfase werd door ^{14}C -gedateerd rond 7700 BP. Hier zijn de klingen beduidend kleiner dan in de gevallen van Oudehaske en Oudega (fig. 3); de gemiddelde lengte bedraagt slechts 3,4 cm, en er komen nauwelijks klingen voor langer dan 5 cm.

Vindplaatsen als Oudehaske, Gramsbergen en Oudega kunnen gedateerd worden in het Preboreaal. Ze horen thuis in het 'Epi-Ahrensburgien', de laatste 'laat-paleolithische' fase in noordelijk Europa (Gob, 1991). De beste ^{14}C -dateringen van deze fase komen van Bedburg: 9780 ± 100 en 9600 ± 100 BP (Street, 1991). Daarmee bevinden we ons in de eerste helft van het Preboreaal. Een aantrekkelijke hypothese is dat de goede kwaliteit van de klingen gebonden was aan de omstandigheid dat het landschap niet met een dichte vegetatie

Fig. 2. Artefacten van Oudega. 1-3, 6, 12: B-spitsen; 4: Zonhoven-spits; 5, 7-11: spitsfragmenten; 15-20: korte krabbers en krabberfragmenten; 21-22: werktuigfragmenten; 23: 'splinter' met retouche; 24-25: stekers; 26: kling met kerven; 27: boortje; 28-29: klingen met rechte afknotting; 30: geretoucheerde kling; 31-32: kernpreparatieklingen; 33-35: klingen (tek. M. Niekus & M.A. Weijns).

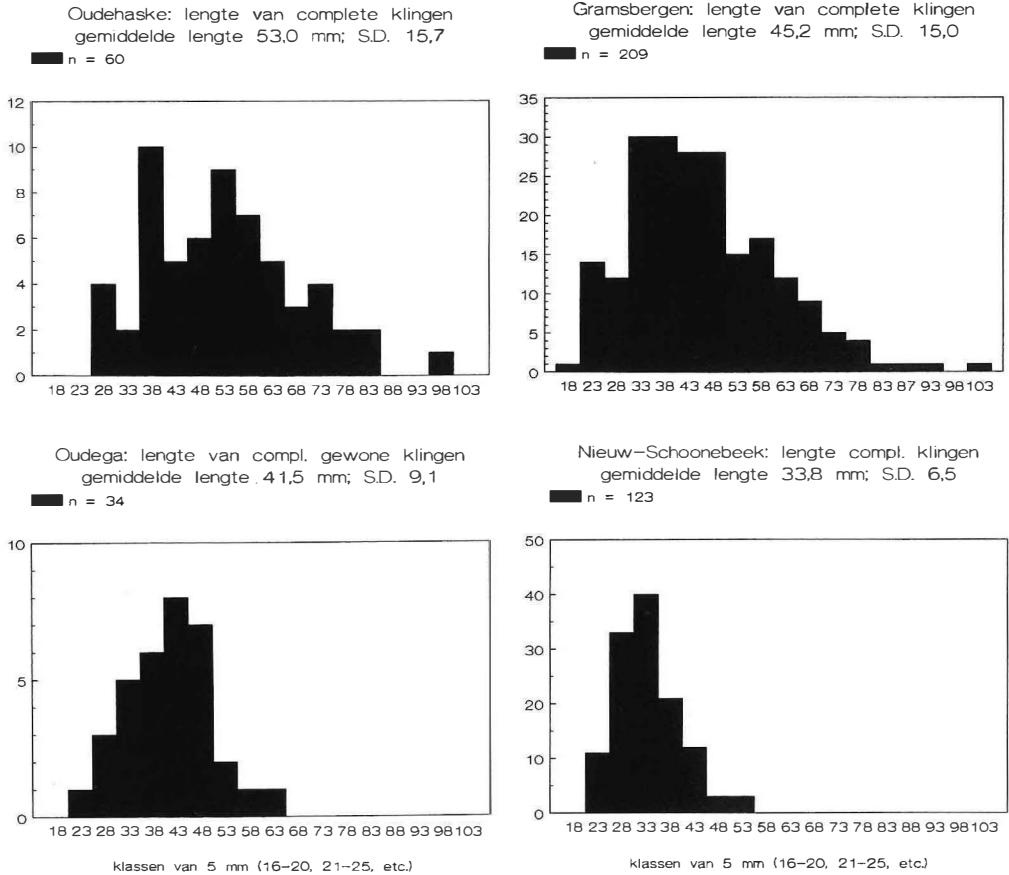

Fig. 3. De lengtes van complete gewone klingen, verdeeld in klassen van 0,5 cm, van Oudehaske, Gramsbergen, Oudega en Nieuw-Schoonebeek. De eerste drie vindplaatsen behoren tot het 'Epi-Ahrensburgien', de laatste tot het Mesolithicum (tek. D. Stapert).

bedekt was. Zodradichte bosvegetaties ontstonden moet het veel moeilijker geweest zijn goede vuursteenbrokken te verzamelen uit keileem of keizand. Tijdens de eerste helft van het Preboreaal was er een tijdelijke teruggang van bosvegetaties, en kwamen open vegetatietypen voor. Deze bijna boomloze periode staat bekend als de 'Rammelbeek-fase'. Volgens J.N. Lanting (pers. med.) kan deze fase waarschijnlijk gedateerd worden tussen 10.000 en 9700 BP. We achten het waarschijnlijk dat het merendeel van de 'Epi-Ahrensburgien'-vindplaatsen dateert uit de Rammelbeek-fase.

Slotopmerking

Naast Oudehaske en Oudega kennen we nog minstens één andere vindplaats in Friesland die waarschijnlijk thuishoort in het Epi-Ahrensburgien, namelijk Sint Johannesga (Van Noort & Wouters, 1993). Op het Fries Museum is van deze vindplaats aanwezig: Ahrensburg steelspits: 1, vermoedelijk steelfragment van Ahrensburg steelspits: 1, complete B-spitsen: 2, Zonhoven-spits: 1, spits-fragmenten (vermoedelijk B-spitsen): 2, korte krabber: 1, krabber op kling-fragment: 1, RA-steker: 1, gebro-

ken steker: 1, vermoedelijke stekerafslag; 1, afgeknotte kling: 1, geretoucheerde kling: 1, fragment van geretoucheerde kling: 1, klingen (incl. fragmenten): 5, restkerntje: 1.

Waarschijnlijk bestaan er nog wel meer vindplaatsen uit het Epi-Ahrensburgien in noordelijk Nederland. Zo is uit de omgeving van het Bergumermeer een steelspits bekend (collectie-Spijkstra). Collecties met microlithische spitsen, maar zonder Ahrensburg steelspitsen, zullen in het algemeen aan het Mesolithicum zijn toegeschreven. Met name het voorkomen van grotere klingen kan mede als een karakteristiek verschijnsel van het Epi-Ahrensburgien genoemd worden.

Dankbetuigingen

We danken J. Boschker (Fries Museum) voor zijn melding, en E. Kramer (Fries Museum) voor de gelegenheid het materiaal van Oudega te bestuderen. J. Beuker (Drents Museum) was zo vriendelijk ons enige gegevens te leveren over de mesolithische vindplaats bij Nieuw-Schoonebeek. Aan J.N. Lanting (BAI) danken we enkele gegevens betreffende ¹⁴C-dateringen van de 'Rammelbeek-fase'. M.A. Weijns was behulpzaam bij het tekenwerk.

Summary

A findspot near Oudega in the province of Friesland is described. The material is comparable to that of the Epi-Ahrensburgian site of Oudehaske (Dijkstra et al., 1992). Among the complete points simple B-points predominate (5); at least one Zonhoven point is also present. Furthermore, there are both long and short scrapers, burins, truncations and one fine borer. As in the case of Oudehaske, the good quality of the blades is striking, in contrast to those from Mesolithic sites. It is suggested that most Epi-Ahrensburgian sites date from the Rammelbeek phase, an almost treeless period during the first half of the

Preboreal. A third site in Friesland that probably also dates from this period is Sint Johannesga.

Literatuur

- Beuker, J., 1989 (met bijdragen van W.A. Casparie). Mesolithische bewoningssporen op een zandopduiking te Nieuw-Schoonebeek. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 106, pp. 117-186.
- Dijkstra, Y., M. Niekus & D. Stapert, 1992. Het onderzoek van de Ahrensburg-vindplaats te Oudehaske (Fr.) in 1991. *Paleoaktueel* 3, pp. 37-43.
- Gob, A., 1991. The early Postglacial occupation of the southern part of the North Sea Basin. In: N. Barton, A.J. Roberts & D.A. Roe (eds.), *The Late Glacial in north-west Europe: human adaptation and environmental change at the end of the Pleistocene*. London, pp. 227-233.
- Noort, G.J. van & A.M. Wouters, 1993. Nieuwe stippen en aanvullingen op de verspreidingskaart van de Ahrensburgcultuur. *APAN/Extern* 2, pp. 39-51.
- Stapert, D., 1979. Zwei Fundplätze vom Übergang zwischen Paläolithikum und Mesolithikum in Holland. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 9, pp. 159-166.
- Street, M., 1991. Bedburg-Königshoven: a Pre-Boreal Mesolithic site in the Lower Rhineland, Germany. In: N. Barton, A.J. Roberts & D.A. Roe (eds.), *The Late Glacial in north-west Europe: human adaptation and environmental change at the end of the Pleistocene* (= CBA research report no. 77). London, pp. 256-270.